

Η ΛΥΡΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ν' ἀποζητήσει τὸ γαλάζιο πουλὶ τῆς ἀγάπης, ποὺ ρυθμίζει, καθισμένο στὸν κλῶνο τῆς ἀρετῆς, τοὺς κελαΐδισμοὺς τοῦ Θεοῦ.

152

“Οταν πηγαίνω ἔκει, δ ἄλλος εἶναι ἥδη ἔκει· ὅταν ἐπιστρέφω ἔδω, δ ἄλλος εἶναι ἥδη ἔδω. Πότε θὰ φανεῖ δ τρίτος ποὺ θὰ φροντίσει νὰ περιφρουρήσει τὴ μοναξιά μου;

153

Άλήθεια! Πόσες φορές, στὴν ὕριμη ἡλικίᾳ μας, μᾶς ἐμποδίζει τὴν πνευματική μας ἀνάσα ἢ σποδὸς τῶν παιδικῶν καὶ τῶν ἐφηβικῶν ὀνείρων μας, ποὺ μένει ἀνέπαφη στὸν ἔνατο κύκλο τοῦ νοῦ καὶ στὸν πρῶτο κύκλο τῆς καρδιᾶς!

154

“Υπάρχουν τόποι ὅπου ἡ φύση εἶναι πιὸ ὠραία ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τόποι ὅπου οἱ ἀνθρωποι εἶναι πιὸ ὠραῖοι ἀπὸ τὴ φύση. Ἡ Ἑλληνικὴ φύση εἶναι πιὸ ὠραία ἀπὸ τοὺς “Ελληνες.

155

“Ο κλασικὸς ἀνθρωπος συγκρίνει τὸ παρὸν μὲ τὸ παρελθόν. Ο ρομαντικὸς ἀνθρωπος συγκρίνει τὸ παρὸν μὲ τὸ μέλλον. Ο πρῶτος λέει: δ ἀνθρωπος εἶναι ἡ νοσταλ-

Η ΛΥΡΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

γία τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁ δεύτερος λέει: ὁ ἀνθρωπός εἶναι ἡ προσδοκία τοῦ Ἀνθρώπου.

156

Ἡ ἔλληνική τέχνη εἶναι ὁ ἀνθρωπός ποὺ ἔχει προστεθεῖ στὴ φύση. Ἡ τέχνη τῆς Ἀναγέννησης εἶναι ὁ ἀνθρωπός ποὺ ἔχει πολλαπλασιαστεῖ ἀπὸ τὴ φύση. Ἡ ρομαντική τέχνη εἶναι ὁ ἀνθρωπός ποὺ ἔχει ἀφαιρέσει τὴ φύση ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ διαιρέσει τὴ σκέψη ἀπὸ τὴν ὕπαρξή του.

157

Οἱ μεγάλες ὕρες τοῦ πολιτισμοῦ γεμίζουν τὶς χῶρες ἀπὸ καλλιτέχνες, ἀπὸ σοφοὺς καὶ ποιητές, ἔτσι φυσικά, ὅπως ἡ νύχτα γεμίζει ἄστρα, ἡ ἀνοιξη λουλούδια καὶ τὸ καλοκαίρι πουλιά. Ὅλοι οἱ λογισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν τότε τὴ γαλήνη καὶ τὴ μεγαλοπρέπεια τῶν ἐναστρων οὐρανῶν, τὸ ἄρωμα καὶ τὴ χάρη τῆς ἀνοιξης, τὴ μελωδικότητα τῶν κελαιϊδισμῶν τοῦ καλοκαιριοῦ. — Θεῖα, δλα εἶναι θεῖα καὶ ὕραῖα στὶς μεγάλες ὕρες τοῦ πολιτισμοῦ· κι δλα εἶναι « συνθηματικὰ σημεῖα » ποὺ κατέρχονται ἀπὸ τὸ Θεό.

158

Ἡ ὕρα ποὺ περνοῦμε εἶναι ὕρα ἐπαναστατικὴ καὶ δραματική. Ἔχει δλα τὰ ἔξωτερικὰ καὶ ἔσωτερικὰ γνωρίσματα τῶν μεγάλων μεταβατικῶν ὕρῶν — καὶ μάλιστα τόσο πυκνὰ καὶ τόσο πληθωρικά, ὥστε πρέπει ν' ἀπορεῖ κανεὶς

Η ΛΥΡΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

πώς δὲν κατεδάφισαν ἀκόμα τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξή μας. Σήμερα βρισκόμαστε στὸ πιὸ κριτικό, στὸ πιὸ ἀβέβαιο σημεῖο τοῦ καιροῦ μας. Εἶναι ἡ στιγμὴ ἡ προορισμένη γιὰ τὴ μεγάλη δοκιμασία — ἡ στιγμὴ ποὺ δὲν καρπός τῆς νέας ζωῆς εἶναι ὕριμος πιὰ γιὰ τὸ φῶς καὶ πρέπει νὰ εἴμαστε καὶ ἐμεῖς ὕριμοι γιὰ τὶς ὡδίνες καὶ γιὰ τὴν ἀγωνία τοῦ τοκετοῦ της. Σὲ μιὰ τέτοια στιγμὴ θάπτετε ἵσως νὰ δροῦμε μονάχα καὶ νὰ απαίνουμε. Γιατὶ καμμιὰ ἐσωτερικὴ προσταγὴ δὲ μπορεῖ ν' ἀμβλύνει τὴ μεταλλικὴ ἐντύπωση τοῦ χρόνου που φεύγει· γιατὶ κανεὶς δραματισμός, δσονδήποτε ἔξαισιος, δὲ μπορεῖ νὰ σβύσει τὴν πτυχὴ τῆς πικρίας ἀπὸ τὸ μέτωπο τῶν ἐφέστιων θεῶν ποὺ στέκονται παράμερα συλλογισμένοι· γιατὶ καμμιὰ ἐλπίδα καὶ κανεὶς ἥθικὸς μετεωρισμὸς δὲ μπορεῖ νὰ κατασιγάσει μέσα μας τὸ αἴσθημα τῆς ἀπώθησης καὶ τῆς ἔλξης — αἴσθημα διπολικό, ἀκαταμάχητο, ὅμοιο μ' ἔκεινο ποὺ δοκιμάζει κανεὶς ἀντίκρυ σὲ μιὰν ἀβυσσο. "Ομως ἐμεῖς οἱ "Ελληνες δὲν ἔχουμε πιὰ τὸ προνόμιο τῆς δράσης. Δὲν ἔχουμε πιὰ δικαίωμα στὴ χαρὰ τῆς ἀμεσης συμμετοχῆς στὸν ἀγώνα, στὴ χαρὰ ποὺ δίνει ἡ κίνηση, ὁ πυρετὸς τῆς μάχης, ἡ ὅρμη τῆς στρατευόμενης ζωῆς. Μὲ θολὰ καὶ βουβά τὰ μάτια, πρέπει νὰ παρακολουθοῦμε τώρα ἀπὸ μακριὰ τὴν ἔξελιξη τοῦ μεγάλου δράματος, ποὺ ἀρχισε στὰ πεδία τῆς τιμῆς, πέρασε στὶς ψυχὲς τῶν λαῶν καὶ συνεχίζεται, χωρὶς λεπτὲς πνευματικὲς ἀποχρώσεις, χωρὶς θερμὲς ἀρμονικὲς φωνές, χωρὶς ξέφωτα μακαριότητας καὶ ἀγάπης, μ' ἓνα καὶ μόνο νόημα: τὸ χρέος, μὲ μιὰ καὶ μόνη κατάληξη: τὴν θυσία καὶ τὸ θάνατο. Ωστόσο, ἡ συμμετοχή μας στὸν ἀγώνα εἶναι τουλάχιστον ἔμμεση. Οἱ πράξεις τῶν μεγάλων πρωταγωνιστῶν λαῶν ἀνασυντάσσονται τώρα κι ἀναδημιουργοῦνται στὰ βάθη τῆς

ψυχῆς μας. Οἱ νίκες τους εἶναι καὶ νίκες δικές μας. Οἱ ἡττες τους εἶναι καὶ ἡττες δικές μας. ‘Ο παλμός τους εἶναι καὶ παλμὸς δικός μας. Κι ως τὸ τρίσβαθό μας νοιώθουμε πῶς ἡ τελικὴ ἔκβαση τῆς μεγάλης τους σύγκρουσης, θὰ εἶναι ἀποφασιστική γιὰ τὴν τύχη μας καὶ γιὰ τὴν τύχη τοῦ λαοῦ μας. Τοῦ λαοῦ τοῦ δικοῦ μας. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει κανεὶς ἀνάμεσά μας ποὺ δὲν ἔχει τὴν θέληση, τὴν ἀδάμαστη θέληση νὰ διαρκέσει ὁ λαός μας, νὰ μετεωριστεῖ ὁ λαός μας στὰ κέα ἴστορικὰ πεπρωμένα του. Ζοῦμε ὅλοι μας μ' αὐτὴ τὴν θέληση καὶ μ' αὐτὴ τὴν πίστη. Ζοῦμε ὅλοι μας μ' αὐτὴ τὴν ἐλπίδα καὶ μ' αὐτὸ τὸ σκοπό. Καὶ ἡ τελικὴ νίκη πρέπει νὰ εἶναι καὶ θὰ εἶναι πρῶτα δική μας. ‘Η εὑθύνη μας εἶναι ὅμως γιὰ τοῦτο βαριά. Πρέπει νὰ συνειδητοποιήσουμε τὴ μοίρα μας, νὰ ὅλοκληρώσουμε καὶ νὰ καδικοποιήσουμε τὰ αἰτήματά μας, νὰ ἐμβαθύνουμε στὸ νόημα κάθε ἐνεργήματος τοῦ ἔθνους μας· πρέπει ν' ἀνασυντάξουμε τὶς ἥθικές μας δυνάμεις καὶ νὰ ἐπιστρατεύσουμε τὶς πνευματικὲς ἐφεδρεῖες μας· πρέπει, τέλος, νὰ ὑψωθοῦμε ἀπὸ τὸ «πάθος» στὸ «ἥθος», ἀπὸ τὴν ὑποταγὴ στὴν ἀντίσταση, — στὴν ἐνεργὸ ἐκείνη ἀντίσταση πού, θεμελιώνοντας τὶς ἐλπίδες μας, θὰ μᾶς κάνει, σκλάβους ἀκόμα, νὰ δοκιμάσουμε τὸν καρπὸ τῆς ἐλευθερίας, — τὸν καρπό, ποὺ θ' ἀφήσει τώρα στὰ χείλη τῆς ψυχῆς μας μιὰ γεύση τόσο πικρή, ὅσο ποτὲ ἄλλοτε, μὰ καὶ τόσο σίγουρη, τόσο θετική, ὅσο ποτὲ ἄλλοτε.

Δὲν ὑπῆρξαν χρόνια τόσο κρίσιμα καὶ τόσο πλούσια σὲ γεγονότα ὅσο τὰ τελευταῖα τοῦτα χρόνια. Θάλεγε κανεὶς

πώς οἱ ἔξη χιλιετηρίδες τῆς ἴστορίας μας, ἐσπρωξαν μπροστά ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ δὲν ἔλυσαν, γιὰ νὰ βροῦν, σὲ μιὰ σύγκρουση τιτανική, τὴν τελευταία τους καὶ τὴν ὅριστικὴ λύση. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς πυρπολεῖται τώρα δλόκληρη. Οἱ φλόγες πηδοῦν ἀπὸ ὅλους τοὺς τόπους κι ἀπὸ ὅλες τὶς ἀνθρώπινες ψυχές. Καὶ οἱ λαοί, φαίνονται σὰν κύματα ποὺ ὑψώνονται ἀπὸ τοὺς δρμητικοὺς ἀνέμους τῆς ζωῆς, — κύματα ποὺ χτυπιοῦνται καὶ σταυρώνονται, σμίγουν καὶ χωρίζουν, προχωροῦν καὶ πισωδρομίζουν, στροβιλίζονται κι δρμοῦνε πάλι αἰμόφυρτα στὸν ἀπελπι δρόμο τοῦ θριάμβου ἢ τῆς θυσίας. Ὁ πόλεμος συνεχίζεται· καὶ τὸ τέρμα του, ἐπικείμενο ἢ ὅχι, δὲν τὸ φωτίζει ἢ ἐλπίδα τῆς εἰρήνης ἢ, ἔστω, τῆς προσωρινῆς ἀνακωχῆς. Ὁ πόλεμος συνεχίζεται· καὶ θὰ συνεχιστεῖ ἔτσι βίαιος, ἔτσι διάπυρος κ' ἐκρηκτικός, μεταπηδώντας ἀδιάκοπα ἀπὸ τοὺς στρατιωτικοὺς στοὺς πολιτικοὺς στίβους, ἀπὸ τὴν ἔνοπλη μάχη στὴν ἄσπλη ἀθληση τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἡ εἰρήνη δὲν ἔχει πιὰ νόημα γιὰ τοὺς λαούς. Ὁ πόλεμος εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἡ μόνη ἰερὴ ἀρετὴ τους. Ὁ πόλεμος εἶναι ὁ σκοπός τους καὶ ὁ νόμος τους. Κι ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ μέλλοντος προχωροῦν, ψυχρές, ἀποφασισμένες, μὲ προτεταμένα τὰ χέρια καὶ μὲ θερμὲς στὰ χείλη τους τὶς νικητήριες ἢ τὶς ἔξιλαστήριες ίαχές, οἱ ἀμέτρητες γενεὲς τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἐτοιμάζονται τώρα γιὰ τὴ θυσία καὶ γιὰ τὸ θάνατο, καθὼς ἄλλοτε εἴταν ἐτοιμεῖς γιὰ τὴν αἰώνια χαρὰ τῆς ζωῆς.

ποιὸς ἀπὸ μᾶς, μέσα στοὺς ἐφιάλτες του καὶ στὶς ἀγωνίες του, μέσα στοὺς τρόμους του καὶ στοὺς παραλογισμούς του, μέσα στὰ τρελλὰ ἔκεινα δύνειρα ποὺ σηκώνουν πολικοὺς ἀνέμους καὶ παγώνουν τὶς ψυχές, δὲν εἶδε, σὲ μιὰ φευγαλέα ἐσωτερική του στιγμή, νὰ χαράζεται ἢ δεύτερη διάσταση τῆς νύχτας, αὐτὸς ὁ ἀτέλειωτος στενὸς δρόμος ποὺ ἔξουσιάζει ὁ θάνατος, καὶ ν' ἀνοίγει ἢ τρίτη διάσταση τῆς νύχτας, αὐτὸς τὸ βουβὸς ἀβυσσαλέος βάθος ποὺ ἔξουσιάζει ὁ Θεός; Ἄλλὰ καὶ ποιὸς ἀπὸ μᾶς δὲν ἔσπρωξε βίαια αὐτὸς τὸ τρομερὸ δράμα στὸν Καιάδα τῆς λήθης, καὶ δὲ στάθηκε ἐκστατικὸς μπροστὰ στὶς ἔγχρωμες ἐπαγγελίες ποὺ μᾶς ἐμπιστεύεται, καθὼς πέφτει μαλακὰ στὶς πηγὲς τῆς ψυχῆς μας, τὸ φῶς;

161

Μπορεῖς νὰ σβύσεις ἀπὸ τὴν ψυχή σου τὸ φῶς τῆς ἡμέρας; Μπορεῖς νὰ βυθίσεις τὴν ψυχή σου μέσα στὴν πιὸ ζιφερὴ ἀπὸ τὶς νύχτες καὶ ν' ἀφήσεις νὰ τῆς μιλήσουν οἱ στρατιὲς τῶν δαιμόνων ποὺ τὴν κατοικοῦν; Τότε μόνο θὰ μάθεις τοὺς τελευταίους σκοποὺς τῆς ζωῆς. Τότε μόνο θὰ γνωρίσεις τὴν ἀλήθεια, τὴ μόνη ἀλήθεια τῆς ζωῆς. Γιατὶ ἀπὸ ζόφο κι ἀπὸ ἵσκιους εἶναι ὑφασμένη ἢ ἀλήθεια, δχι ἀπὸ φῶς. Τὰ βαθύτερα καὶ σιωπηλότερα μεσάνυχτα σιγοψιθυρίζουν τοὺς σκοποὺς τῆς ἀλήθειας, δχι τὰ θάμπη καὶ τὰ θαύματα τῶν ἡμερῶν. Ἀδελφοί μου! Μάθετε νὰ κατεβαίνετε τὶς φοβερὲς κλίμακες ποὺ φέρνουν στὰ βαθιὰ μεσάνυχτα τῆς ψυχῆς σας. Μάθετε νὰ σπαράζετε μὲ τὰ ἴδια τὰ χέρια σας τὸ φίδι τοῦ δέους ποὺ σᾶς σφίγγει τὴν καρδιά. Μάθετε νὰ κατεβαίνετε ὅσο μπορεῖτε

πιὸ χαμηλά, ὡς ἔκεī ποὺ καμμιὰ ἀχτίνα δὲ θάχει τὴ δύναμη νὰ σᾶς ἀκολουθήσει ... ὡς ἔκεī ποὺ στήνει τὶς παγίδες του καὶ τὰ καρτέρια του ὁ θάνατος.

162

"Οχι ! Δὲ μὲ τρομάζει ὁ θάνατος. Μὲ τρομάζει τὸ φοβερὸ ίντερμέτζο τῆς μοναξιᾶς ποὺ διαδραματίζεται ἀνάμεσα στὴν τελευταία πράξη τῆς ζωῆς καὶ στὴν πρώτη πράξη τοῦ θανάτου. Δὲν ἔχει καμμιὰ πρωτοτυπία τὸ ίντερμέτζο αὐτό. Θὰ μπορούσαμε νὰ προδιαγράψουμε κάθε του στιγμῆ, ν' ἀναπαραστήσουμε ἀπὸ πρὸν κάθε του ἐπεισόδιο. Μὰ γιὰ σένα ποὺ εἶσαι μόνος τώρα στὴ σκηνή, — σὲ μιὰ σκηνὴ ποὺ ἀρχίζει νὰ τὴ βαραίνει τὸ σκοτάδι, νὰ τὴν ἀκρωτηριάζει ἥ ἀβυσσος, νὰ τῆς χαλαρώνει τοὺς ἀρμοὺς ὁ σεισμός, — τί σημαίνει ἀραγε ἥ τραγικὴ αὐτὴ ἐπανάληψη ; Πότε ἀλλοτε δοκίμασες αὐτὴ τὴν ἀγεφύρωτη μοναξιά ; Πότε ἀλλοτε εἶχες μπροστά σου ἔτσι παγερή, ἔτσι καταπειστική, ἔτσι βέβαιη τὴν ἐγκατάλειψη :

163

"Εχω μπροστά μου ἀναρίθμητους ἀπραγματοποίητους σκοπούς. Καθένας εἶναι καὶ μιὰ δυνατότητα γιὰ τὴ ζωή. "Αν στοιχηματίσω γι' αὐτὸν ἐδῶ ἥ γι' αὐτὸν ἔκεī, τὸ στοιχημά μου γίνεται πάντα στὴν περιοχὴ τῆς ζωῆς. Μὰ ἔκεινος πέρα ὁ ἀπωθημένος μεγάλος σκοπός, ὁ μεγάλος σκοπὸς τοῦ θανάτου, ὡς πότε τάχα θὰ προσμένει τὴν ἀπόφαση τῆς ἐκλογῆς μου ; Δὲν εἶναι ὁ μόνος ποὺ μπορεῖ νὰ ὅλοκληρώσει τὴν πραγμάτωσή του ; Καὶ δὲν εἶναι ὁ μόνος

ποὺ ἀπαιτεῖ νὰ ἐπιστρατεύουμε τὶς βασικὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς μας;

164

Αὐτὸ ποὺ μᾶς δίνει τὸν πιὸ ἀνυπόφερτο τρόμο, αὐτὸ ποὺ μᾶς δονεῖ ὡς τὰ τρίσβαθα τῆς ψυχῆς μας καὶ μᾶς συντρίβει τὴν ἐνότητά μας, εἶναι τὸ μυστήριο τοῦ θανάτου. "Ομως τὸ μυστήριο τῆς ζωῆς θάπρεπε νὰ μᾶς ἐμπνέει βαθύτερο καὶ διαρκέστερο τρόμο. Γιατὶ ἐδῶ τὸ μυστήριο γίνεται ἄβυσσος, ἀνοιχτὸ βάραθρο, κρατήρας ἡφαιστείου, ἡφαιστείο. Γιατὶ ἐδῶ τὸ μυστήριο σκεπάζεται ἀπὸ τὸ πολὺ ἔντονο φῶς. Γιατὶ ἐδῶ τὸ μυστήριο εἶναι δρατὸ καὶ ὅχι ἀόρατο. Ὁ θάνατος βάζει μιὰ τελεία ἀγνώστου στὴν ἀγωνία τῆς ζωῆς" μᾶς ἀφίνει νὰ ἐλπίσουμε σὲ μιὰν αἰώνια ἀνάπαυση· μᾶς προσφέρει, τέλος, ὑποσχέσεις ἀνέσπερης ζωῆς, ἀπαλλαγμένης ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς σωματικῆς καὶ τῆς ψυχικῆς ἀντοχῆς, ἀπὸ τὸν πόνο τῆς μοίρας καὶ τοῦ ἀμετάκλητου. Ἡ ζωὴ ὅμως μᾶς κρατεῖ ἀγρυπνους, μέσα σὲ μιὰ ἀγωνία ἀδυσώπητη, μέσα στὴν ἀγωνία μιᾶς ὕπαρξης ποὺ στρέφεται γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονα τοῦ μυστηρίου της καὶ ποὺ τεντώνεται ἀνάμεσα στοὺς πόλους μιᾶς ἀντίφασης ποὺ δὲν αἴρεται. "Εμπρός, πίσω, πάνω καὶ κάτω, ἀριστερὰ καὶ δεξιά, ὑψώνεται ἡ Μοίρα μας ἀπειλητική, ἔτοιμη κάθε στιγμὴ νὰ μᾶς κατασπαράξει. "Εμπρός, πίσω, πάνω καὶ κάτω, δεξιὰ κι ἀριστερά, οἱ καταρράχτες τοῦ χρόνου μᾶς πνίγουν μὲ τὶς ἀναθυμιάσεις τῶν στιγμῶν ποὺ πέφτουν καὶ χάνονται στὴν κοίτη τοῦ παρελθόντος. "Ω, ναί! Ἡ ζωὴ μας θ' ἀνέβαινε πάντα τὸ Γολγοθᾶ μὲ τὸ σταυρὸ τοῦ μαρτυρίου στὸν ὄμο, ἀν δὲν ἔημέρωνε κάποια στιγμὴ στὸ βάθος τοῦ δρίζοντα

της, σὰν πράος ἥλιος, δ' ἄγγελος τοῦ λογισμοῦ καὶ σὰν πολύφωτο χαρμόσυνο ἀστρο, δ' ἄγγελος τῆς λυρικῆς ἀγάπης. Μ' αὐτοὺς τοὺς δυὸς πορφυρογέννητους ὁδηγούς, ἡ καλωσύνη ἀπλώνεται γιὰ λίγο στὴν ὑπαρξή μας, καὶ καλωσορίζονται χαρὲς καὶ χαρούμενες λύπες κι ἀκοῦνε κατευόδια οἱ στιγμὲς ποὺ φεύγουν, — οἱ στιγμὲς ποὺ δὲν πληγώνουν πιά, μὰ ποὺ ἀγγίζουν γλυκὰ σὰν ἀφή βελουδένια ἢ σὰν φίλημα κι ἀποσύρονται μὲ διάκριση στὸ μηδέν... Κι ἀλήθεια : μὲ τὴν ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς βραχύβιας καλωσύνης μποροῦμε καὶ σηκώνουμε πάλι τὸ σταυρὸ κι ἀνεβαίνουμε πάλι τὸ Γολγοθᾶ μας. Καὶ δὲ σημαίνει ἂν τὸ μαρτύριο καὶ ἡ ἀγωνία, σὰν ἀδελφὲς τοῦ ἔλεους, ξανάρχονται κοντά μας. Ἐκ βαθέων, ἡ νοσταλγία καὶ ἡ προσμονὴ μᾶς γλυκαίνουν τὴ γεύση τῆς ἀπελπισίας, μᾶς πρααίνουν τὴν ἀγωνία, μᾶς στεγνώνουν τὸν ἴδρωτα καὶ τὰ δάκρυα... μᾶς κάνουν νὰ δεχόμαστε τὸ μαρτύριο καρτερικά, καὶ κάποτε νὰ τὸ ἀποθεώνουμε.

Ποιὸς εἶπε πῶς ἐργαζόμαστε γιὰ νὰ διαφωτίσουμε τὴν ἀλήθεια ; Ποιός εἶπε πῶς ἀνασαίνουμε, ζοῦμε, συλλογιζόμαστε, ὀνειρευόμαστε, γιὰ ν' ἀφαιρέσουμε ἕνα - ἕνα τὰ πέπλα ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ; Ὁχι ! Δὲν ἀγαποῦμε τὴν ἀλήθεια καὶ κάνουμε δ', τι μποροῦμε γιὰ νὰ πυκνώσουμε τὰ πέπλα ποὺ τὴ σκεπάζουν. Κοιτάξτε τὰ πιὸ μεγάλα πνεύματα τῶν αἰώνων. Πεθαίνουν — κι ἀφίνουν πίσω τους μιὰ μαρτυρία τρομερή : ἕνα μυστικὸ ποὺ ἔκρυψαν ἀπὸ δλους καὶ ποὺ προτίμησαν νὰ τὸ πάρουν μαζί τους στὸν τάφο. Τί εἶναι αὐτὸ τὸ μυστικό ; Καὶ γιατί τὸ ἔκρυψαν ; Μήπως γιατὶ

δὲν ήθελαν νὰ τὸ ποῦν; Μήπως γιατὶ δὲν τολμοῦσαν νὰ τὸ ποῦν; Μήπως γιατὶ δὲν τολμοῦσαν νὰ τὸ πιστέψουν; ‘Υπάρχει, — ἀλίμονο! — ἀδελφοί μου, μιὰ ἀλήθεια φοβερὴ ποὺ δλοι μας τὴν ἀπωθοῦμε μὲ ἀηδία καὶ φρίκη. ‘Υπάρχει μιὰ ἀλήθεια πένθιμη, ποὺ τὴν ἀποστρέφεται βαθιὰ ἡ ψυχὴ καὶ ποὺ τὴ διπλώνει σὲ σάβανα χρωματιστὰ γιὰ νὰ βεβαιωθεῖ πῶς εἶναι νεκρὴ — νεκρὴ αὐτὴ ἡ ἀθάνατη! — καὶ ποὺ τὴν ἀποφεύγει σταθερὰ ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὥσταν κ' ἡ παρουσία της ἄκομα νὰ μπορεῖ νὰ τὴ ρυπάνει. Ποιά εἶναι ἀραγε ἡ ἀλήθεια αὐτή; Καὶ ποιός θὰ τολμήσει πρῶτος νὰ τὴν πεῖ μὲ τ' ὄνομά της;

166

Αὐτὴ ἡ δραματικὴ — καὶ ἡ μόνη ἀληθινὴ — ἀλήθεια: ἡ νὰ ὑπακοῦς ἀδίσταχτα στὰ διατάγματα τῆς μοίρας σου, ἡ νὰ πιστεύεις δίχως ἐλπίδα πῶς θὰ νικήσεις τὴ μοίρα σου καὶ πῶς κάποτε θὰ λυτρωθεῖς μὲ τὴν Ἀνάσταση καὶ τὴν Ἀνάληψη τῆς «στάχτης» σου στὸν οὐρανό. *Tertium non datur!* “Ομως — ποιός ξέρει; ποιός μπορεῖ νὰ πεῖ; — ἀν σ' αὐτὸ τὸ tertium ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχουν οἱ μόνες ἀνοιχτὲς διώρυγες ποὺ φέρνουν στὸ ἀρχιπέλαγος τῆς ἀρετῆς κ' ἔκειθε, στοὺς ὠκεανοὺς τοῦ μεγάλου, τοῦ μεγάλου, τοῦ μεγάλου...

167

“Ἄλλος ὁ νόμος τῆς προοπτικῆς στὴ φύση, ἄλλος στὴν ἀνθρώπινη ζωή. Ἐκεῖ, ὅσο μακραίνουν τ' ἀντικείμενα συμικρύνονται καὶ σβύνουν, ἔδῶ μεγαλύνονται κ' ἐπιβάλ-

λονται, ἀπλώνονται καὶ περνοῦν τὸ μέτρο, τὸ φυσικό τους ἀνάστημα, τὴν φυσικὴν ἀρετήν τους. Αὐτὸς εἶναι ὁ νόμος, ὁ μόνος ἀνθρώπινος νόμος ποὺ δίνει στὸ παρελθὸν τὸ ἀπλησίαστο ἔκεινο μεγαλεῖο ποὺ δὲν εἶχε οὔτε εἴταν δυνατὸν νὰ ἔχει. ‘Ο ιστορικὸς — βαθὺς μύστης τοῦ παρελθόντος — δὲν πρέπει νὰ τὸν ἀγνοεῖ. Οἱ ἄλλοι — πιστοὶ μύστες τοῦ μέλλοντος — θὰ ἔπειρεν νὰ τὸν ἀγνοοῦν, κι ἀν δὲν τὸν ἀγνοοῦν νὰ τὸν παρασιωποῦν, κι ἀν δὲν ἥθελαν νὰ τὸν παρασιωποῦν, νὰ τὸν κατεβάζουν ἀπὸ τὴν κορφὴ στοὺς πρόποδες τῆς ψυχῆς τους.

168

Συλλογιστήκατε ποτὲ τὸν ὑψηλὸν ἔκεινο βαθμὸν μοναξιᾶς, ὃπου ὁ ἀνθρωπὸς αἰσθάνεται πῶς ἔχει τὸ κέντρο του παντοῦ καὶ τὰ ὅριά του πουθενά;

169

Τί λοιπόν; Δὲν παραδέχεστε πῶς ἡ μοναξιὰ εἶναι τὸ ὅριο τῆς ἀγωνίας μας; “Ομως κάθε ἀνθρωπὸς γεννιέται ὅλομόναχος στὴν ζωὴν. Καὶ κανεὶς δὲν ἔρχεται κοντά του — κανεὶς μακρινὸς ἢ διπλανὸς ἐπισκέπτης, κανεὶς ἐγκάρδιος ἢ ἀδιάφορος φίλος, κανεὶς ὅδηγὸς ἢ διδάσκαλος. Μόνος, μὲ τὴν ψυχὴν σφιγμένη στοὺς πέπλους τῆς μοναξιᾶς· ἔρημος, μὲ τὴν καρδιὰ μετέωρη στὸ ζοφερὸ κενὸ τῆς ἔρημιᾶς ἀκοινώνητος, μὲ τὴ σκέψη λησμονημένη στὰ προπύλαια στεγανῶν παραδείσων. Δίδαγμα ἡ πείρα μας. Ζήσαμε — πόσα χρόνια τάχα; — ξένοι, ἀγνωστοι, ταξιδεύοντας γιὰ νὰ βροῦμε κάπου ἀνοιχτὲς διώρυγες πρὸς τοὺς ἄλλους· καὶ